

ლერი ჯიბლაძე
ზვიად კვიციანი

ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიურ კულტურათა
ელემენტების კვება კოლხეთის მთიანეთში
(ზოგადი მიმოხილვა)

დასავლეთ საქართველოს მაღალმთიან ზოლში მდებარეობას, შედარებით მკაცრ ბუნებრივ კლიმატურ პირობებს და ძნელად მისადგომ ადგილებში ცხოვრებას, თითქოსდა უნდა განეპირობებინა მთიანი სვანეთისა და მთის რაჭის¹ ერთგვარი გამიჯვნა და კარჩაკეტილობა გარე სამყაროსგან. თუმცა ეს მხარე ბრინჯაო-ადრერკინასა და უფრო მოგვიანო ხანაში მეზობელ რეგიონებთან კონტაქტების თვალსაზრისით აქტიურა-

¹ მთის რაჭა მოიცავდა მდ. რიონის ხეობის სათავეებს, გლოლასა და ჭანჭახის წყლებს შორის არსებულ ტერიტორიას, რომელსაც ეკავა დაახლოებით 640 კვ.მ. ფართობი [16.35]. ეს მხარე წარსულში დაახლოებით VIII ს-ის დასასრულიდან, XV-XVI-ის მიჯნამდე სვანებს ეკუთვნოდა [3.24; 12.32-33; 6.44; 17.147]. მთის რაჭაში შემავალი სოფლები: ბრილი, ზედქალაქი (ღებისა და გლოლას ცენტრალური უბნები, ზედქალაქის სახელს ატარებდენ) [9.118], თევრეშო, ღები, შოდა, ჩუეშო, ჭიორა, ბუბა (ნასოფლარი კურორტ შოვთან, მდ. ჭანჭახის ხეობა), გლოლა თავისი ეკლესიებითა და თავდაცვითი ნაგებობებით [2.139] სვანებმა სისხლის საფასურში გადასცეს რაჭის ფეოდალ ჯაფარიძეებს, რაც დოკუმენტურად აისახა იმერეთის მეფე ალექსანდრეს მიერ 1503 წ. მიღებულ სიგელში (წიგნში): სასისხლო საქმე ბარს ზემო სვანეთსა და თავად ჯაფარიძეთა შორის. გარდა ამისა, ამ სიგელში რაჭველების კუთვნილება გამხდარა მდ. ცხენისწყლის სათავეებში მდებარე სოფ. ხიდარი ორი მონასტრით [5.19]. ამჟამად ღებს ზემოთ მდებარე სოფლები განადგურებულია [19.24]. სიგელის მიღების თარიღად ასახელებენ სხვადასხვა წელს: 1434 წ. – მ. ბროსე; 1493 წ. – ს. მაკალათია; 1490-1503 წწ. – ს. კაკაბაძე, ივ. ჯავახიშვილი, პ. ინგოროყვა [5.41-42]. ამჟამად მიღებულია 1503 წლით დათარიღება.

დაა ჩართული, რომელიც კარგად იკვეთება ზოგიერთი ლითონის ინვენტარის მიხედვით.

კოლხეთის მთიანეთი აღნიშნულ პერიოდებში მეზობელ რეგიონებს უკავშირდებოდა საკომუნიკაციო გზების საშუალებით, რომელსაც მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა კავკასიონის უძველესი მაგისტრალების სისტემაში. შესაძლოა, მთელი ბრინჯაოს ხანის განმავლობაში ამ მხარის სწორედ ასეთ დამაკავშირებელ გზებზე მდებარეობამ განაპირობა მისი კავშირები სხვადასხვა რეგიონთან (ჩრდილო კავკასია, შიდა ქართლი, იმერეთის პლატო-საჩხერის რაიონი, კოლხეთის ბარი).

აღსანიშნავია, რომ სვანეთში დღემდე არ არის აღმოჩენილი ბრინჯაოს სხვადასხვა პერიოდის ნამოსახლარი. უეჭველია ისინი აქ არსებობდნენ, რასაც უნდა ადასტურებდეს მოხსენიებული ხანის შემთხვევით აღმოჩენილი მრავალრიცხოვანი ლითონის ინვენტარი, რომელთა ჩამომსხმელი უნდა ყოფილიყო ამავე ეპოქის ნასახლარებზე მცხოვრები უძველესი ქართველური ეთნიკური ნაკადი სვანურენოვანი მოსახლეობისა.

ჩვენი ცოდნა საკვლევე მხარის ბრინჯაოს ხანის კერამიკულ მასალაზე, რომელიც ხელს შეგვიწყობდა გვემსჯელა თიხის ნაწარმის მიხედვით გარე სამყაროსთან კონტაქტების არსებობაზე, შეზღუდულია. ძალზე მცირე კერამიკული მასალა (ბოგრეში, ვიჩნაშის გორა, ჭუბერი, ეცერი და სხვ.), რომელიც ძველი კოლხური კულტურის გავრცელების არეალში უნდა შედიოდეს, ამ მხრივ არსებულ სურათს ვერ ცვლის.

სვანეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ლითონის ინვენტართა შორის, ამავე რეგიონში დადასტურებულ ყუნწიან და უყუნწო შუბისპირებთან ერთად (იფარის თემი, ჟახუნდერი, ქვემო ლუჰა), ყველაზე ადრეულია სპილენძის სამი ფართოპირიანი ყუადაქანებული ცული, რომლებიც აღმოჩენილია იფარის თემში – სოფ. წვირიში, ჭუბერის ხეობასა და ქვემო ლუჰაში – მდ. ენგურში ოქროს ძიებისას [27.46; 14.22-30]. აღნიშნული ყუა-

დაქანებული ცულები უახლეს პარალელებს პოულობენ ძვ.წ. IV ათასწლეულის მეორე და ძვ. წ. III ათასწლეულის პირველი ნახევრის ჩრდილო კავკასიისა (გვიანმაიკოპური კულტურის უძველესი ცულები – ნოვოსვაბოდნაია, კოსტრომსკაია და სხვ.) და მტკვარ-არაქსის კულტურის ანალოგიურ ნიმუშებთან (ზაჰსეი-ავჭალა, იალბუზი, ბდაძორო, ქულბაქევი, თისელის სერის ნამოსახლარი და სამაროვანი და სხვ.) [29.91, სურ. 20; 31.112; 44. 192, ტაბ. 47-7,10,12,15; 28. 42-26, 59-62; 22.312, 326, ტაბ. XV; 7.110-118; 48. სურ. 2-2-3].

ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთიდან მომდინარე, ამ რიგის არტეფაქტები (ათარა არმიანსკაია, ყულანურხვა), მორფოლოგიური ნიშნებით, ასევე ახლოს დგას სვანეთისა და ჩრდილო კავკასიის ზოგიერთ ყუადაქანებულ ცულთან [32. 130,136].

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მტკვარ-არაქსის კულტურა, კოლხეთის დაბლობის არახელსაყრელი გეოკლიმატური პირობების გამო, მის სიღრმეში ვერ აღწევს. ამის გამო ამ კულტურის მატარებელი ეთნიკური ჯგუფი გვერდს უვლის კოლხეთის დაბლობის ქაობიან ზოლს და მისი ნაკვალევი უკვე ჩანს ზემო სვანეთის ტერიტორიაზე [30. 292]. თუმცა რამდენად რეალურია ეს მოსაზრება, ძნელი სათქმელია. მაგრამ ზემო და ქვემო სვანეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი მტკვარ-არაქსის კულტურისათვის დამახასიათებელი სწორღეროიანი და ღილისებურდაბოლოებიანი¹ შუბისპირების (ასევე მხედველო-

¹ აღსანიშნავია, რომ მაიკოპური კულტურის წრეში შემავალ პსეკუპკის სამაროვნიდან (სამარხი N2) მომდინარე ყუნწიან შუბისპირს, სვანეთის-ყახუნდერის ანალოგიური არტეფაქტის მსგავსად, ღილისებური დაბოლოება გააჩნია [47.185,სურ.55-4]. ღილისებურდაბოლოებიანი შუბისპირები ანტოლიაში გავრცელებულია ძვ.წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევარში და უფრო მოგვიანო პერიოდშიც [39. ტაბ. 89-12, ტაბ.94]. საინტერესოა, რომ ამ დეტალის მიხედვით სვანეთში გამოვლენილი ამ ვარიანტის შუბისპირი ღილისებურდაბოლოებიან ტიპად მიიჩნიეს [30:134]. თუმცა ეს მოსაზრება არ გაიზიარეს და ჩათვალეს, რომ ღილაკის ფორმა იარაღს არა ტექნიკური

ბაში გვაქვს აქ გამოვლენილი ბდაძოროსა და იალბუზის ტიპის სპილენძის ყუადაქანებული ცულები) წარმომავლობის გარკვევას ერთგვარი ახსნა უნდა მოეძებნოს [56. ტაბ. X-1,2,3; ტაბ. XI-1,4; ტაბ. XV-1,2] .

მკვლევართა ნაწილი მტკვარარაქსული ცულების ზოგერთი ნიმუშით შორეულ პროტოტიპებს ხედავს სამხრეთ მესოპოტამიის უძველესი ცულების ჩამოსასხმელი თიხის მოდელების სახით (ჯემდეთ-ნასრი, ური) [52.30; 28.92]. ფრთხილად შენიშნავენ, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული სპილენძის ყუადაქანებული ცულები (ასევე გულისხმობენ ცულ-წერაქვებს, შუბისმაგვარ იარაღებს და ა.შ.), მიუხედავად წინააზიურ ანალოგებთან მსგავსებისა, მაინც ადგილობრივი კავკასიური სახესხვაობა, მეტალურგიული წარმოების ნაყოფი უნდა იყოს. აქედან გამომდინარე ფიქრობენ, რომ ეს ნიმუშები მტკვარ-არაქსის კულტურის წრეში უნდა ჩამოყალიბებულიყო [31.12]. იმასაც შენიშნავენ, რომ ამ ტიპის ცულები იშვიათადაა მესოპოტამიაში [22. 146].

ამრიგად, მიუხედავად აღნიშნულ ცულებთან მსგავსებისა, ჩვენ მაინც დასაშვებად მიგვაჩნია, სვანეთის ტერიტორიაზე ამ ტიპის იარაღების დამზადება ვიგულისხმოთ, ადგილობრივი სპილენძის ნედლეულის ბაზაზე, აქ მაცხოვრებელი უძველესი ქართველური ეთნიკური ნაკადის, სვანურენოვანი მოსახლეობის მიერ, რომელიც საკვლევ მხარეში მუდმივად უნდა ცხოვრობდეს ძვ.წ. III ათასწლეულიდან მოყოლებული. როგორც ჩანს, ადრებრინჯაოს ხანაში სვანეთი, მოხსენიებული არტიფაქტებით, წინა აზიის კულტურათა გავლენების სივრცეში ექცევა.

განუვითარებლობით, არამედ უფრო დეფორმაციის შედეგად უნდა ჰქონოდა მიღებული [20. 84]. ჩვენში ლილისებურბოლოიანმა შუბისპირებმა გავრცელება ვერ პოვეს. როგორც თვლიან, ეს დეტალი უფრო შუბისპირების სატარეში ჩამაგრების ტექნოლოგიურ მხარესთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული.

დიდი და მცირე კავკასიონის მთებში უღელტეხილებზე გამავალი კოლხეთის დამაკავშირებელი გზა-ბილიკები ფუნქციონალური თვალსაზრისით დღესაც არის შემორჩენილი. უძველეს პერიოდებში სვანეთის კონტაქტები გარე სამყაროსთან ხორციელდებოდა ხევისპირა, გვერდითი და უღელტეხილებზე გამავალი გზებით, რომელთა რაოდენობა 50 აღემატება [28.15-35].

ზემო სვანეთიდან ჩრდილო კავკასიაში კავშირები ხორციელდება საუღელტეხილო გზების მეშვეობით, რომელთა რაოდენობა 15-ს აღემატება. მათ შორის ყველაზე გამოყენებადი უნდა ყოფილიყო: ქლუხორის, ჭუბერის, ნაკრას, ტვიბერის, ბეჩოს საუღელტეხილო გზები [13.53-63; 36.22-61]. შესაძლოა ზოგიერთის მეშვეობით ძვ.წ. III ათასწლეულიდან გარკვეული კონტაქტები ხორციელდებოდა ჩრდილო კავკასიის მხარესთან (მაიკოპური კულტურა – ნოვოსვაბოდნაიას ეტაპი). იქნებ, შორეულ წარსულში, სვანეთის რეგიონზე გამავალი საუღელტეხილო გზები წარმოადგენდა ერთ-ერთ უმოკლეს დამაკავშირებელ მონაკვეთს ჩრდილო კავკასიის, შიდა ქართლისა და ზემო იმერეთის ტერიტორიებზე გავრცელებულ არქეოლოგიურ კულტურებს შორის.

სვანეთის ტერიტორიაზე საჩხერული ტიპის ყუადაქანებული და ყუამილიანი ცულების სხვადასხვა ვარიანტი, ზემო იმერეთის ტერიტორიის შემდეგ, ყველაზე მრავლადაა გამოვლენილი [28.46-51]. მათ შორის გვხვდება საჩხერული ტიპის ვინროტანიანი და სქელტანიანი ყუადაქანებული ცულები, რომელთა უახლესი პარალელები ცნობილია ამავე სახელწოდების ყორღანულ სამარხებში და აფხაზეთის (კიურ-დერეს) დოლმენებში [56-ა. ტაბ. XXXII-1,2; 27.34-38, ტაბ. II-VI; 28.47]. ამ ტიპის ცულები ჩვენში გავრცელებული ჩანს ადრებრინჯაოს ხანის განვითარებულ ეტაპზე, რომლებიც ტიპოლოგიურად ახლოს დგას სვანეთის მომდევნო პერიოდის შუაბრინჯაოს ხანის

ცულებთან. ასევე შორეული პარალელები შეინიშნება დასავლეთ ევროპაში, კერძოდ, კარპატებში ნაპოვნ ანალოგიურ ნიმუშებთან [29.48].

სვანეთში განსაკუთრებით მრავლადაა აღმოჩენილი საჩხერული ტიპის ვინრო და თხელტანიანი ყუამილიანი ცულები. როგორც აღნიშნავენ, ისინი ყველაზე უხვადაა წარმოდგენილი საჩხერულ ყორღანულ სამარხებში. მათი აზრით ასევე გარკვეული პარალელები შეინიშნება საქართველოში გავრცელებულ ამ რიგის ზოგიერთ ნიმუშთან.

სვანეთის ყუამილიან ცულებში ტიპოლოგიურად ცალკე სახესხვაობად შეიძლება ჩაითვალოს მდ. ცხენისწყლის ხეობაში, დაბა ლენტეხის ტერიტორიაზე გამოვლენილი ცულები (3 ერთეული). ისინი ხასიათდება ძლიერ მორკალური თხელი ტანით, გრძელი, ირიბი რელიეფური ხაზებით შემკული სატარე მილით და, რაც განსაკუთრებით საინტერესოს ხდის ამ ნიმუშებს, პირზე გამოყვანილი ღრმა რკალისებური შეჭრილი სამუშაო პირით [56. ტაბ. XIII; 28.51, ტაბ. XIV; 32.129].¹ ეს არტეფაქტები არაერთხელ გამოქვეყნდა, მოიძებნა შესაბამისი პარალელები, ამიტომ სიტყვას არ გავაგრძელებთ.

საინტერესოა სვანეთის ტერიტორიაზე რა მიზეზებით უნდა აიხსნას ასეთი სიმრავლე საჩხერული ტიპის ყუადაქანებუ-ლი და ყუამილიანი ცულების, ზოგიერთ შემთხვევაში, მათი ზუსტი ორეულების არსებობა. ვფიქრობთ, ეს ცულები დამზადებული უნდა იყოს სვანეთში, ოღონდ მომდინარე გავლენები არ უნდა გამოვრიცხოთ ზემო იმერეთის პლატოდან, სადაც ამ რიგის იარაღების დამზადების ცენტრი უნდა ყოფილიყო

¹ ეს ცულები შემთხვევით ნაპოვნია ლენტეხში რესტორან „ლილეს“ მშენებლობისას, ერთი მეტრის მიწის სიღრმეში. იქ დასაქმებული მუშების გადმოცემით, ცულებთან ერთად უპოვიათ ადამიანის ჩონჩხი და თიხის ჭურჭელი, რომელიც შემდეგ დაკარგულა [28. 51, ტაბ. XIV].

(საჩხერის ყორღანული სამაროვნები). შესაძლოა, შორეულ წარსულში, სვანეთსა და ზემო იმერეთის ზეგანს შორის, ასეთი კონტაქტები ხორციელდებოდა რაჭის ქედზე გამავალი საკომუნიკაციო ბილიკებით. იქნებ, საჩხერული ტიპის ყუამილიან ცულებთან ერთად, აქ ამის დასტურია აღმოსავლურ-ამიერკავკასიური ცულების აღმოჩენაც, რომლითაც გარკვეული კონტაქტები უნდა ვიგულისხმოთ მეტადრე შიდა ქართლის რეგიონთან.

კოლხეთის მთიანეთში, სვანეთის გარდა, ცენტრალურ-ამიერკავკასიური ცულები აღმოჩენილია რაჭა-ლეჩხუმშიც (ტბეთი, ახალსოფელი, ცაგერას განძი – ადგილი ჩიხე) [20.8-10; 33.230, ტაბ. III-1; 35.21-30]. გვხვდება მათგან რამდენადმე განსხვავებული ჰიბრიდული ცულებიც ღარიდან¹ და ქვემო რაჭიდან, რომელთა წარმომავლობის ზუსტი ადგილი უცნობია.

კოლხეთში ცენტრალურ-ამიერკავკასიური ცულების მოხვედრა მიაჩნიათ (მათ შორის სვანეთსა და რაჭა-ლეჩხუმში) აღმოსავლური ქართული ტომების ექსპანსიის შედეგად [51.331-332]. ჩვენ უფრო მისაღებად ვთვლით მეორე მოსაზრებას, რომლის თანახმად საკვლევ მხარეში ამ ტიპის ცულების გამოვლენა უნდა მიუთითებდეს მოსაზღვრე ტომების მიერ გაც-

¹ ღარის კოლექცია (დაახლოებით 38 ერთეული) თავდაპირველად აღუწერია პ.უვაროვას, შემდეგ კი გამოაქვეყნა ბ.კუფტინმა, რომელსაც იგი სამარხეულ ინვენტარად თვლიდა [52.44-48, ტაბ. XXIX-XXXI]. ცნობილ მეცნიერს ღარის ნივთი მიაჩნია კოლხურისა და აღმოსავლურ-ქართული ცულის შეჯვარების შედეგად წარმოქმნილად, აღმოსავლური ქართული ცულის განვითარებულ ფორმად [24.25]. მაგრამ ღარის ტიპის ჩუგლუგები უფრო ადრეულ ხანაში დიდ ტერიტორიაზე მოიაზრება. ეს ფაქტი კი ეჭვის ქვეშ უნდა აყენებდეს ბ.კუფტინის მოსაზრებას ჰიბრიდული ტიპის ცულის რაჭის ტერიტორიაზე ჩამოყალიბებაზე. ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში უფრო ლოგიკური უნდა ჩანდეს ამ ტიპის ცულების გავრცელება ვიგულისხმოთ კოლხეთის მთიანეთში, აღმოსავლურ-ამიერკავკასიურ ცულთან ერთად და მისი წარმომავლობის ცენტრი ვეძიოთ აღმოსავლურ-ამიერკავკასიური ცულების ჩამოყალიბების ზონაში [35.21-30].

ვლა-გამოცვლის პროცესებს ან საწარმოო გამოცდილების ურთიერთგაზიარებას [25.169].

საერთოდ, ცენტრალურ-ამიერკავკასიური ცულები, დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე დასახელებული პუნქტების გარდა, ძირითადად ცნობილია განძების შემადგენლობაში (ბეჟათუბანი – 5 ერთეული, ზემო სიმონეთი, პერევი, ზუნდაგი, მდ. აჭარისწყლის ხეობა, ასევე მეხჩის ციხე). ისინი ძირითადად ამ რეგიონში გვხვდებიან ყუაზე შვერილების გამოსახულების გარეშე. აქ იშვიათია, როდესაც ყუაზე ასეთი დეტალია დატანილი (ცაგერას განძი).

ზემო სვანეთში იშვიათად გვხვდება დიგორიის პროტოკობანური კულტურისათვის (დაახლოებით ძვ.წ. XV-XIV სს-ები) დამახასიათებელი ელემენტები, როგორცაა ბრინჯაოს დაფანჯრულთავიანი საკიდი, საკულტო დანიშნულების შტანდარტი, ბოგრემის სამარხის ბრინჯაოს ზოგიერთი ინვენტარი. ეს ელემენტები მრავლადაა წარმოდგენილი ზემო რაჭაში ბრილის სამაროვნის ადრეულ კომპლექსებში [4.57-59; 23. 39-48; 34.17-18].

ბრილის სამაროვნის ადრეული სამარხების მასალების (დაახლოებით ძვ.წ. XV-XIV სს-ები) ურთიერთობამ ჩრდილო ოსეთის მაღალმთიან, დასავლეთ მხარეში მდებარე დიგორიის ხეობის სამაროვნების (ფასკაუ, ზემო რუთხა, დოგუი ხუნთა, დონიფარსი და ა.შ) პროტოკობანური ხანის მასალებთან, თავიდანვე მიიქცია მკვლევართა ყურადღება და არაერთი მოსაზრება გამოითქვა. მეცნიერთა ნაწილი ამ ორი რეგიონის მასალებს შორის, განსაკუთრებით ბრინჯაოს ინვენტარის მიხედვით, დიდ მსგავსებას ამჩნევს, თუმცა არ აღნიშნავენ მათ შორის ერთიანი კულტურის ან მეტალურგიული კერის არსებობას [4.50-51]. გამოყოფილ იქნა დიგორიის კულტურა თავისი გავრცელების არეალებით (ყაბარდო-ბალყარეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთი და დასავლეთი რაიონები, მთის რაჭა, ზე-

მო სვანეთი) [49.17; 50. 89-90; 54.91-102; 55. 188-196] და ამ ორი მეტალურგიული რაიონის (კომპლექსის, ჯგუფის) ძეგლები [40. 81; 42.79; 43.275]. ზოგიერთი მკვლევრის ვარაუდით, დიგორიის კულტურა გავრცელებული იყო მხოლოდ დიგორიის ხეობაში, რაც განპირობებული უნდა ყოფილიყო ამ რეგიონის ბუნებრივი გეოგრაფიული კარჩაკეტილობით [51.88; 52.148-149]. ამის საფუძველზე მიდიან იმ დასკვნამდე, რომ ძვ.წ. II ათასწლეულში დიგორიაში და რაჭაში არსებობდა ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული ორი დამოუკიდებელი კულტურა. ბრილის ადრეული პერიოდის სამარხები და დიგორიის ხეობის სამაროვნების პროტოკობანური პერიოდის მასალები გაერთიანებულ იქნა რაჭა-დიგორიის ერთი კულტურის წრეში [38.17]. უფრო გვიან ეს ტერმინი გაზიარებული და რამდენადმე დაზუსტებულ იქნა იმ განსხვავებით, რომ მასში სვანეთის ჩრდილოეთი რეგიონიც გააერთიანეს [23. 44; 34.47].

ვ. კოზენკოვას აზრით, დიგორიის ტიპის ლითონის კომპლექსები მართლაც არის, მაგრამ ის არ წარმოადგენს კლასიკური გაგებით არქეოლოგიურ კულტურას. ამიტომ მას უფრო მართებულად მიაჩნია საუბარი დიგორია-თლია-რაჭის, როგორც მეტალურგიისა და ლითონდამუშავების, სამკუთხედზე [41.127]. ასევე გამოითქვა მოსაზრება, რომ დიგორი ადრებრინჯაოს დასასრულისათვის და შუაბრინჯაოს ხანის დასაწყისისათვის სამოსახლოდ ათვისებული უნდა ყოფილიყო სამხრეთ კავკასიიდან მოსული ტომების მიერ, პირველ რიგში, სპილენძის მადნის საბადოებისა და ხელსაყრელი საუღელტეხილო გადასასვლელების გამო [38.17]. ეს შეხედულება არ გაიზიარეს და ჩათვალეს, რომ, მიუხედავად ამ ორი რეგიონის აღნიშნული პერიოდის მასალებს შორის არსებული პარალელები-სა (ლითონის ინვენტარი, დაკრძალვის წესი და სხვ.), კერამიკული კომპლექსები უნდა მიუთითებდეს ძვ.წ. II ათასწლეულში

დიგორიის ხეობის მოსახლეობის ჩრდილოკავკასიურ წარმომავლობაზე [43.88].

კოლხეთის მთიანეთის (მთის რაჭა) კონტაქტები¹ ჩრდილო კავკასიის მხარესთან ხორციელდებოდა ცენტრალური კავკასიონის ქედზე გამავალი საუღელტეხილო გზებით (დიგორი, დვალეთი, ბალყარეთი). ფასის მთისა (გეზეს, გეზივცეკის) და მაჩხაფარის (შავრიცეკის ანუ შდულის) უღელტეხილებით ბალყარეთში (ჩერეკის ხეობა) ხვდებოდი, ხოლო მამისონის (ანუ ჭანჭახის) უღელტეხილით კი არდონის ხეობაში – დვალეთში გადადიოდი. ლებიდან მდ. ჩვეშურას ხეობის აყობებით, კირტიშოს მთის (ლებივცეკის) უღელტეხილით ურუხის ხეობაში – დიგორიაში გადადიოდი. მეორე გზა ჭიორიდან, მდ. ნონარას ხეობას მიუყვებოდა და, ჭიორის მთის (გურჯივცეკის უღელტეხილი) გავლით, მდ. ურუხის შენაკად კარაგომის ხეობაში ეშვებოდა.

კოლხეთის მთიანეთი შედიოდა წინარეკოლხური და ძველი კოლხური კულტურების გავრცელების არეალში, რაც დასტურდება როგორც ლითონის ინვენტარის ცალკეული აღმოჩენებით (შუა და გვიანი ბრინჯაოს ხანის სხვადასხვა ვარიანტის ყუამილიანი და კოლხური ცულები, ნამგლები, თოხები, სატეხები, ბაბილეს ბრინჯაოს კოლექცია, ბრინჯაოს ზოომორფული ქანდაკებები და ა.შ), ისე ბრილის, ქართვეანისა და უფრო მოგვიანო პერიოდის ლარილარის სამაროვნების ურთიერთმართებით კოლხეთის დაბლობის ამავე პერიოდის სამაროვნების მრავალრიცხოვან მასალებთან; მიცვალებულთა დაკრძალვის ზოგიერთი წესის არსებობით (კრემაცია). ასევე კოლხური

¹ გარე სამყაროსთან ურთიერთობის თვალსაზრისით საინტერესოა სოფ. თხმორის (ამბროლაურის მუნიციპალიტეტი) ძვ.წ. XI-IX ს. კოლხური განძის შემადგენლობაში შემავალი ბრინჯაოს ექვსნახნაგა ორყურა კელტი, რომელსაც კიმერიული კულტურისათვის დამახასიათებელ ელემენტს უკავშირებენ [21.35-44]. ეს არტეფაქტი ჩრდილო კავკასიიდან უნდა იყოს მოხვედრილი მდ. რიონის ზემო წელზე.

გვიანი ბრინჯაოს ხანის განძებით, რომლებიც, სვანეთისაგან განსხვავებით, მრავლადაა წარმოდგენილი რაჭა-ლეჩხუმში [21; 20; 15. 192-194; 18.31-41; 26.11, 13, 24, 29, 32-36, 41].

კოლხეთის ბართან მჭიდრო კონტაქტები განსაკუთრებით კარგად იკვეთება სპილენძის ზოდებით, რომლითაც ბარში არსებული ლითონჩამომსხმელი სახელოსნოები მარაგდებოდნენ მთიანეთიდან, მათ შორის ზარგააშისა და ზემო რაჭის სამთამადნო წარმოების ძეგლებიდან [10.66-88; 11.57-61]. პირველ რიგში, ამ სამთო წარმოების ძეგლებიდან სპილენძის ნედლეულით მომარაგება უნდა ვივარაუდოთ მდ. ენგურ-რიონის ქვემო წელისა და ალბათ ზემო იმერეთის პლატოს ბრინჯაოს საწარმოო სახელოსნოების. ეს კავშირურთიერთობები ხორციელდებოდა საკომუნიკაციო გზების საშუალებით, რომლებიც ალბათ მდინარეთა ხეობებს მიუყვებოდა.

კოლხეთის მთიანეთის მჭიდრო კონტაქტები ბართან ჩანს სპილენძის ზოდებით მომარაგებაში. ისინი გვხვდებიან ცალკეული აღმოჩენების მიხედვით, ასევე შედიან განძების შემადგენლობაში. კოლხეთში ზოგჯერ წარმოდგენილია მარტო ზოდებისგან შემდგარი განძები (დაახლოებით 15-16 ერთეული). ასევე ისინი დასტურდებიან სხვა ფუნქციონალური დანიშნულების ნივთებთან ერთად შერეული სახით (34-35 ერთეული).¹

საინტერესოა, კოლხეთის მთიანეთსა და ბარს შორის გაცვლა-გამოცვლების მიმდინარეობისას, ზოდები თუ შეიძლება ყოფილიყო გადახდის ერთგვარი ეკვივალენტი. განსაკუთრე-

¹ კოლხური გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის განძები აღმოჩენილია 166 პუნქტში [15.192-194]. აქედან საკუთრივ კოლხეთის ტერიტორიაზე 149 პუნქტშია გამოვლენილი, ხოლო დანარჩენი 16 კი მის ფარგლებს გარეთაა ცნობილი. ამ ძველ განძებს უნდა დავმატოს ჭუბურხინჯის, ზვანდრიფშის, ფიჩორის (4 ბორცვი), საკაციას, ილემის და სხვა განძები. აქვე აღვნიშნავთ, რომ თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე არსებული გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის განძები სრულყოფილად აქვს გადმოცემული ჯ.აფაქიძეს [1. 66-87].

ბით გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში, როდესაც იზრდება ბარისა და მთის მოსახლეობას შორის ურთიერთკავშირები. პირველ რიგში, ეს ფაქტი უნდა გამოიხატებოდეს მთიდან ბარში ბრინჯაოს ლითონჩამომსხმელ სახელოსნოებში სპილენძის ზოდების მომარაგების მასშტაბებში.

საფიქრებელია, რომ კოლხეთის მთიანეთში, ბრინჯაოს მეტალურგიული წარმოების პირველად ცენტრებში, რომლებიც საკმაოდ დაშორებულია ზღვისპირა ზოლისგან, უნდა დაემზადებინათ ტრანსპორტირებისთვის უფრო მოსახერხებელი ფორმისა და წონის ზოდები. მაგრამ, ისმის კითხვა: რა უნდა მიეღოთ ზოდების სანაცვლოდ მთის მობინადრეებს ბარის მოსახლეობისგან, რადგან ეს უნდა ყოფილიყო ამ ორ რეგიონს შორის მიმდინარე ჩვეულებრივი გაცვლა-გამოცვლითი პროცესები? იქნებ მარცვლეული კულტურა – ხორბლეულის სახით, რომელიც, როგორც ჩანს, იმდროინდელ კოლხეთის ბარში ფართოდ ყოფილა გავრცელებული, რაც არაერთხელ დადასტურდა არქეოლოგიური აღმოჩენების მიხედვითაც. ანდა, შესაძლოა კალა, რომლითაც მთა, ბართან შედარებით, უფრო ძნელი მოსამარაგებელი უნდა ყოფილიყო. არ უნდა გამოვრიცხოთ, ბარის მოსახლეობისგან გაცვლა-გამოცვლების პროცესებში ჩართული ყოფილიყო ქვის მძივ-სამკაულების დასამზადებელი ნედლეული მასალებიც, რომელთა სანარმოო სახელოსნოები ცენტრალური კოლხეთის ტერიტორიაზე ცნობილია ძვ.წ. VIII-VII სს-ებში (მუხურჩის ნანისქვილარი, ნოქალაქევი, ოჩხომური) [8. 160-167].

ყოველ შემთხვევაში, ეს უნდა ყოფილიყო მთის მოსახლეობისთვის მეტად გამოსადეგი, საჭირო ნივთი.

კოლხეთის მთისა და ბარის მოსახლეობას შორის გაცვლა-გამოცვლების მიმდინარეობისას, როგორც გადახდის ეკვივალენტი, სპილენძის ზოდების გარდა, შესაძლოა გამოყენებულიყო ბრინჯაოსგან დამზადებული რაიმე სხვა სახის არ-

ტეფაქტი. იქნებ, სულაც, განსხვავებული ფორმის სპილენძის ზოდები. ამ მხრივ საყურადღებია ქვიშარის, ცხინვალისა და მეხჩის ციხის განძებში შემავალი ბრინჯაოს დიდი ზომის მასიური რგოლები, რომელთაც საეჭვოა პრაქტიკული დანიშნულება ჰქონოდათ. იქნებ ეს არტეფაქტები ზოდის ფუნქციის მატარებელი – გადახდის ერთგვარი ეკვივალენტი ყოფილიყო. შესაძლოა ასეთი დატვირთვა კოლხეთში სხვა ნივთებსაც ჰქონდა. მაგალითად, კოლხეთში ბრინჯაოს სეგმენტს თვლიან გაცვლის ერთეულად, რომელთა ფუნქციონალური დანიშნულება, მიუხედავად გამოთქმული მრავალი მოსაზრებებისა, მაინც ბოლომდე გარკვეული არ არის. ვფიქრობთ, ეს ნივთები შესაძლოა გამოყენებული ყოფილიყო კოლხეთის მთისა და ბარის მოსახლეობას შორის გაცვლა-გამოცვლების დროს, როგორც ერთ-ერთი გადახდის ეკვივალენტი.

შუა და გვიანბრინჯაოს ხანაში კოლხეთის მთიანეთიდან ბარში სპილენძის მადნის ტრანსპორტირებისას ჩვენთვის უფრო მისაღებია ცალფაულლიანი ხარის გამოყენება ზედ გადაკიდებული ტყავის ტომრებით. ეს ცხოველი უფრო მოსახერხებელი უნდა ყოფილიყო ასეთი სამუშაოების წარმოებისათვის, კერძოდ, მდინარეთა ხევისპირა ან ხეობათა ფსკერზე გამავალი მოუხერხებელი საცალფეხო ბილიკებით გავლისას.

კოლხეთში ბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში ხარი წმინდა ცხოველად – ტოტემად ითვლებოდა, რომლის კულტზე და გამწევი ძალის გამოყენებაზე უნდა მიუთითებდეს არაერთ ძეგლზე აღმოჩენილი თიხის, ბრინჯაოს ქანდაკებები, ხის სახვნელები და ა.შ. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ბრინჯაოს მეტალურგიული წარმოების პირველადი კერებიდან მეორად კერებში სპილენძის მადნის ტრანსპორტირებისას, ამ მეტად მძიმე და შრომატევად სამუშაოებში მონაწილეობას ღებულობდნენ სპეციალურად გამოყოფილი და დასაქმებული ადამიანთა ჯგუფები, რომლებიც გაერთიანებული უნდა ყოფილიყვნენ მკაცრ შრო-

მით ორგანიზაციაზე დაფუძნებულ სასოფლო თემურ დასახლებებში. ისინი ბართან დამაკავშირებელ საკომუნიკაციო გზებზე, სავარაუდოდ, არსებული საშუამავლო პუნქტებით ერთმანეთს უკავშირდებოდნენ. ადამიანთა ერთი ჯგუფი მიიტანდა სპილენძის ნედლეულს გარკვეულ ადგილზე, რომელსაც შეენაცვლებოდა მეორე ჯგუფი და, სავარაუდოდ, ასე მიმდინარეობდა ეს შრომატევადი და მეტად მძიმე სამუშაოები.

ლიტერატურა – REFERENCES

1. აფაქიძე ჯ., აფხაზეთის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის განძები, აფხაზეთი I, თბილისი, 2006.
2. ბერაძე თ., რაჭა ფეოდალურ ხანაში (ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა), საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, N5, თბილისი, 1975.
3. ბერძენიშვილი ნ., გზები რუსთაველის ეპოქაში, თბილისი, 1966.
4. გობეჯიშვილი გ., არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, თბილისი, 1952.
5. გობეჯიშვილი ვ., ლები, თბილისი, 2000.
6. გობეჯიშვილი ვ., ჩემი თვალთ დანახული რაჭა, თბილისი, 2017.
7. გოგოჭური გ., ორჯონიკიძე ალ., თისელის სერის მტკვარ-არაქსის ნამოსახლარი და სამაროვანი. ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანი. სამხრეთ კავკასიის მილსადენი და არქეოლოგია საქართველოში, თბილისი, 2010.
8. გოგაძე ელ., დავლიანიძე ც., ფანცხავა ლ., ლომიტაშვილი დ., ქვის სანარმოო ნამოსახლარები კოლხეთიდან. ძიებანი, N19, თბილისი, 2010.
9. თოფჩიშვილი რ., დვალეთი და დვალეები, თბილისი, 2016.

10. ნანიშვილი გ., მაისურაძე ბ., გობეჯიშვილი გ., საქართველოს უძველესი სამთამადნო და მეტალურგიული წარმოება (ძვ. წ. III-I ათასწლეულებში), თბილისი, 2010.
11. ინანიშვილი გ., ჯიბლაძე ლ., ბრინჯაოს წარმოების ისტორიისათვის, თბილისი, 2019.
12. ინგოროყვა პ., სვანეთის საისტორიო ძეგლები. ნაკვ. მეორე, ტექსტები, თბილისი, 1941.
13. კვიციანი ზ., საქართველო-ჩრდილოეთ კავკასიის საკომუნიკაციო სისტემები (სამიმოსვლო გზები). კულტურის ისტორიისა და თეორიის საკითხები, VIII, თბილისი, 2000.
14. კვიციანი ზ., ჯიბლაძე ლ., უახლესი არქეოლოგიური აღმოჩენები სვანეთში (ლითონის არტეფაქტები), თბილისი, 2015.
15. ლორთქიფანიძე ოთ., განძები კოლხურ ბრინჯაოს კულტურაში (ფუნქციის დეფინიციისა და კულტურულ-სოციოლოგიური ინტერპრეტაციის ცდა). კავკასია, ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები (ძიებანი VI, დამატება V) თბილისი, 2001.
16. მაკალათია ს., მთის რაჭა, თბილისი, 1987.
17. მუსხელიშვილი დ., საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, თბილისი, 1980.
18. პაპუაშვილი რ., ჯიბლაძე ლ., ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენა სოფ. საკეციაში (ამბროლაურის რაიონი), კულტურის ისტორიისა და თეორიის საკითხები, XXXIII, თბილისი, 2018.
19. რეხვიაშვილი ს., ქართველ და ჩრდილო კავკასიელ მთიელთა მეგობრობის ისტორიიდან, თბილისი, 1977.
20. სახაროვა ლ., ბრინჯაოს განძები ლეჩხუმიდან, თბილისი, 1976.
21. ლამბაშიძე ო., თხმორის განძი, თბილისი, 1963.
22. ლამბაშიძე ი., მინდიაშვილი გ., გოგოჭური გ., კახიანი კ., ჯაფარიძე ი., უძველესი მეტალურგია და სამთო საქმე საქართველოში ძვ.წ. VI-III ათასწლეულებში, თბილისი, 2010.

23. ფანცხავა ლ., მაისურაძე ბ., გობეჯიშვილი გ., ბრილის სამაროვანზე 1939 წელს გათხრილი N12 სამარხის დათარიღებისათვის, ძიებანი, თბილისი, 2001.
24. ქორიძე დ., გვიანბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური ძეგლები თბილისიდან (ნავთლული), საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XVIII-B, თბილისი, 1954.
25. ქორიძე დ., თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები. ნაწილი პირველი (ენეოლით გვიანბრინჯაოს პერიოდი), თბილისი, 1955.
26. ქორიძე დ., კოლხური კულტურის ისტორიისათვის. თბილისი.
27. ჩართოლანი შ., სვანეთის ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი, 1977.
28. ჩართოლანი შ., ძველი სვანეთი, თბილისი, 1996.
29. ჯაფარიძე ო., ქართველი ტომების ისტორიისათვის ლითონის წარმოების ადრეულ საფეხურზე, თბილისი, 1961.
30. ჯაფარიძე ო., ქართველ ტომთა ეთნიკური ისტორიის საკითხისათვის, თბილისი, 1976.
31. ჯაფარიძე ო., ბრინჯაოს ინდუსტრიისათვის უძველეს საქართველოში. თბილისი, 2013.
32. ჯიბლაძე ლ., კოლხეთის ადრე- და შუაბრინჯაოს ხანის ყუახვრელიანი ლითონის ცული. აფხაზეთი, არქეოლოგიური ძეგლები და პრობლემები, თბილისი, 2011.
33. ჯიბლაძე ლ., ბუაძე შ., ბრინჯაოს იარაღების ერთი ჯგუფი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიიდან. კრებული კავკასიოლოგიური ძიებანი, N8, თბილისი, 2016.
34. ჯიბლაძე ლ., დავლიანიძე რ., გობეჯიშვილი გ., ბრილის ე.წ. შუაბრინჯაოს ხანისა და დიგორიის პროტოკობანური პერიოდის მასალების ურთიერთმიმართების საკითხისათვის, თბილისი, 2017.

35. ჯიბლაძე ლ., დავლიანიძე რ., ჩხარტიშვილი ნ., ბრინჯაოს არტეფაქტები ეროვნული მუზეუმის არქეოლოგიური კოლექციების ძირითადი ფონდიდან. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, VIII-53-B, თბილისი, 2018.
36. ჯიბლაძე ლ., კვიციანი ზ., კოლხეთის ბრინჯაოს მეტალურგიული ნარმოების პირველად, მეორად კერებსა და გარე სამყაროსთან დამაკავშირებელი საკომუნიკაციო გზები (ისტორიულ-გეოგრაფიული, არქეოლოგიური მიმოხილვა, თანაავტორი ზ.კვიციანი), კრებული „ამირანი“, XXXVI, თბილისი, 2022.
37. ჯიბლაძე ლ., ჯალაბაძე მ., ბრინჯაოს შუბისპირი ქუთაისიდან, კრებ. კულტურის ისტორიისა და თეორიის საკითხები, XXXVI, თბილისი, 2022, გვ.9-23.
38. Motzenbäcker I ., Sammlung Kossnierska, Berlin.1996.
39. Müller-Karpe M., Anatolisches Metallhandwerk. Offa-Bücher, Band 75, Neumünster: Anatolisches Metallhandwerk. offa-Bücher, Band 75,Neumünster. 1994.
40. Иессен А., Прикубанский очаг металлургии и металлообработки в конце медно-бронзового века. МИА №23, Москва-Ленинград, 1951.
41. Козенкова В., Культурно-исторические процессы на Северном Кавказе в эпоху поздней бронзы и в раннем железном веке (Узловые проблемы происхождения и развития Кобанской культуры), Москва, 1996.
42. Марковин В., Культура племен Северного Кавказав эпоху бронзы (II тыс. дон.э), МИА 93, Москва, 1960.
43. Марковин В. Долмены западного Кавказа. Археология эпохи бронзы Кавказа и средней Азии. Ранняя и средняя бронза Кавказа. Москва, 1994.

44. Мунчаев Р., Майкопская культура. Археология Эпоха бронзы Кавказа и Средней Азии. Ранняя и средняя бронза Кавказа. Москва, 1994.
45. Мошинский А. П., Дигорская культура и Дигорско-Рачинский Металлургический очаг. Древность: историческое знание и специфика источника. Материалы международной научной конференции посвященной памяти Эдвина Арвидовича Грантовского и Дмитрия Сергеевича Раевского, вып. IV, Москва, 2009.
46. Мошинский А.П., Дигорская культура. Проблемы выделения и хронологии, Древность: историческое знание и специфика источника: Материалы международной научной конференции посвященной памяти Эдвина Арвидовича Грантовского и Дмитрия Сергеевича Раевского, выпуск 12-14 декабря 2011 года, Москва, 2011.
47. Корневский С., Древнейшие Земледельцы скотоводы Предкавказья. Москва, 2004.
48. Корневский С., Древнейший металл Предкавказья. Типология историко-культурный аспект. Москва, 2011.
49. Крупнов Е., Материалы по археологии Северной Осетии докобанского периода МИА №23, Москва – Ленинград, 1951.
50. Крупнов Е., Древняя история Северного Кавказа. Москва, 1960.
51. Куфтин Б., К вопросу о древнейших корнях Грузинской культуры на Кавказе по данным археологии. XII-V, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, Тбилиси. 1944.
52. Куфтин Б., Археологическая маршрутная экспедиция в юго-осетию и имеретию Тбилиси. 1949.
53. Куфтин Б., Материалы к археологии Колхиды, Т. I, Тбилиси. 1949-а.
54. Скаков А. Ю., Об одной категории протокобанских украшений, Росийская археология N1. Москва, 2003.

55. Скаков А.Ю., Протокобанская эпоха на Кавказе. Кавказ: история, культура, традиции, языки. Материалы гуманитарных и международной научной конференции, посвященной 75-летию Абхазского института исследований им. Д.И. Гулиа 28-31 мая 2001 г. Сухум, 2004.
56. Чартолани Ш., К истории нагорья Западной Грузии доклассовой эпохи. Тбилиси, 1989.

**LERI JIBLADZE
ZVIAD KVITSIANI**

**THE INTERSECTION OF ELEMENTS OF ARCHAEOLOGICAL
CULTURES OF THE BRONZE AGE IN THE COLCHIAN HIGHLANDS
(GENERAL OVERVIEW)**

Summary

The location in the high mountains of Western Georgia, the relatively harsh climatic conditions, and living in hard-to-reach places, seemed to have led to isolation of the mountainous Svaneti from the outside world. However, this area was actively connected with the neighbouring regions in the Bronze Age, which is well proven by the discovery of numerous metal objects. Proximity to the passes connecting different regions led to the diversity of the Svaneti region in the Bronze and Iron Ages.

Distant contacts can be observed between Svaneti and the neighbouring regions since the 3rd millennium BC, it is evidenced by lop-ared and wide-mouthed axes, which are known for the Maykop and Kura-Araxes complexes.

Svaneti is the first region after Zemo (Upper) Imereti where different variants of the so-called Sachkhere type lop-eared and socket-eared axes are abundantly recovered. Some contacts are observed with the Shida Kartli region, which is reflected by the discovery of the so-called Central Transcaucasian axes in the mountainous Colchis (Svaneti and Racha-Lechkhumi). Perhaps, contacts in the past between Zemo Imereti and Svaneti regions were made through the paths on the Racha ridge.

Characteristic elements of the early complexes of Brili cemetery and Digoria Proto-Koban culture can be found in the materials discovered in Zemo Svaneti. Some scientists, namely, A. Yesen, V. Markovin, A. Moshinsky, and A. Skakov. See the similarities between the materials of these two regions, especially the bronze artifacts. According to this, the Digoria culture and the sites of these two metallurgical regions are distinguished. Links between the mountainous Colchis (Racha) and the North Caucasus were made through the passes on the Central Caucasus ridge.

Svaneti, as well as other parts of mountainous Colchis (Racha-Lechkhumi), was included in the distribution area of pre-Colchian and ancient Colchian cultures, which is evidenced by individual finds of metal objects, as well as by Colchian Late Bronze Age hoards and numerous materials from the Brili cemetery and some burial customs such as cremation.

The close contact between the highlands and lowlands of the Colchis world is especially seen in the discovery of copper bars in the lowlands, thus the existing metal casting workshops were supplied from the mountains, including the mining sites Zaargash and Zemo Racha.

During the exchange of goods between the Colchian highlands and lowlands, copper bars may have been an equivalent of the payment. In addition to copper bars, other types of bronze artifacts could have been used in this regard. From this point of view, the massive

bronze rings included in the hoards of Kvishari, Tskhinvali, and Mekhchi fortresses are noteworthy and doubtful to have had a practical purpose. These objects, known as ring rods, are believed to be equivalent to the payment. Bronze segments may have had the same function. It is interesting to see what the mountainous people could receive in exchange for rods from the lowland people, as this must have been a common exchange between these two regions. Perhaps tin, which should have been harder to supply the highlands than the lowlands. Besides, the raw materials for the manufacture of stone beads-jewellery could have also been included in the process of exchange with the mountainous people because the workshops of these jewellery are known in the territory of central Colchis dated to the 8th-7th centuries BC.